لە نێوان بەیت و قەسیدەدا…
رسوڵ بێسکەنی

بەیتی کوردی لە بەسەرهاتی چیرۆك ئامێز و تایبەتمەند پێکهاتووە، دارشتنی بەیتەکان بەشێوەیەکی شیعری جوان و ڕەوان، لەسەر کێشی خۆماڵی و تایبەتی، بۆ دەربڕینی مەبەستێك گوتراوە، شێوەی بەیتەکان جۆراوجۆرن، جاری واهەیە نیوە شیعرەکانی تەواوێك درێژن و جاری واش هەیە زۆر کورتن، بەڵام لەهەموو حاڵێکدا کێش و مۆسیقا پارێزراوە و شیعری بێ قافیەی تێدانییە، بەڵام لەسەر بنەمایەکی ڕێك وپێك دانەنراوە، جاری واهەیە زۆر لەسەر قافیەیەك ڕۆیوە و جاری واش هەیە هەر تاقە دوو نیوە شیعر لەسەر یەك قافیەن، وشەگەلی ڕەسەن و شیرینی کوردیان بەکارهێناوە، ناوەرۆکی زۆربەی بەیتەکان بەسەرهاتێك یان ڕووداوێکی مێژوویی و خۆشەویستی نێوان دڵداران دەگێڕتەوە.

لەهەمان کاتدا قەسیدە شێوەی تایبەتی خۆی هەیە، لەشیعری کلاسیکی دا هەموو غەزەلێك لەپێنج دێڕە شیعر پێکدێ، تا دەگاتە هەژدە دێڕە شیعر، ئەمە غەزەلی پێ دەڵێن، لەدوای ئەوە قەسیدەی پێ دەڵێن، ئەم بابەتە شیعرە وشە و ڕستەی عەرەبی زۆری تێدابەکاردێ، بێگومان هەر غەزەل و قەسیدەیەك لەسەر کێشی عەرووزی پێکدێ و دەبێ یەکێتی قافیەش پارێزراوبێ.

قەسیدە یەکێکە لە فۆرمەکانی شیعری کلاسیك، لە پێشدا لەنێو عەرەبەکاندا باو بووە، دوای ئەوەی خەڵکی ئێران دێنە سەر ڕێبازی ئیسلام، شاعیرە فارسەکان بۆ لاسایی کردنەوەی عەرەبان لەو جۆرە شێعرە دەهێننەوە و شاعیرانی کوردیش هەروا، شیعری کوردی لەڕێگای شیعری فارسییەوە کێشی عەرووزی وەرگرتووە، خۆی قەسیدە واتە شێعری مەبەستدار، شێعرێك تایبەت بە مەبەستێك نووسرابێت، دوکتۆر سیرووس شەمیسا لە کتێبی جۆرەکانی ئەدەبدا دەڵێ: قەسیدە یەکەم جۆرێکی شیعرە، لە ئەدەبیاتی فارسی دوای هاتنی ئیسلام بۆ لاسایی کردنەوە لە شیعری عەرەب هاتووە تەدی.

دکتۆر مارف خەزنەدار لە مێژووی ئەدەبی کوردی بەرگی دووەم دەڵێت: ئەم هونەرە شیعریەی قەسیدە لەئەنجامی تێکەڵ بوونی مەدەنیەتی نەتەوە موسڵمانەکان (بەتایبەتی عەرەب و فارس و تورك و کورد) پەیدابووە، لەناو کورددا لەسەردەستی مەلای جزیری لە باکووری کوردستاندا گەیشتە پلەیەکی بەرز، کەلەڕووی هونەریەوە لەشاعیرانی فارسی هاوچەرخی خۆی کەمتر نیە.

قەسیدە خۆی لە ڕاستیدا شیعرێکە بۆ پەسنبێژی و پێداهەڵگوتن دەوترێ. قەسیدە فارسییەکان پەسنی دەسەڵاتدار و ئەمیرەکانی سەردەمی ژیانی شاعیرانە، شاعیر لە پەناوی ئەو قەسیدانەدا شاباشی وەرگرتووە، قەسیدە لە چەند بەشێك پێك دێ. بەشی یەکەمی قەسیدە پێداهەڵگوتنە بۆ هەڕەتی لاوەتی و تایبەتمەندییەکانی ئەو قۆناغەی تەمەن و بە عەرەبی پێی دەڵێن: "تەشبیب". بەو پێیە یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی ئەو قۆناغە، ژیانی دڵداری و خۆشەویستییە، بۆیە ئەم بەشەی قەسیدە هەر باسی عەشق و دڵدارییە، لە بەشی دووەمیدا کە پێی دەگوترێ "تەخەلوس" شاعیر ئەو باسە دڵدارییە بۆ بەیتە شیعرێك وا لە دەکا بەبێ ئەوەی هەست بە دابڕان و پچڕانێك بکرێت بای دەداتەوە سەر پەسن و پێداهەڵگوتن بەمیر یان پادشادا. بەشی سێهەمی هەمووی پێداهەڵگوتنە و بەشی کۆتایی یان چوارەمیشی هەر دوعاکردن و هیوای تەمەندرێژییە بۆ ئەو کەسەی پێیدا هەڵدەڵێ.
بەیتە کوردییەکان لەو ڕووەوە زۆر لە قەسیدە نزیکن، بەیتبێژ لە پێشدا کوڵ و کۆی دەروونی خۆی هەڵدەڕێژێ و بەخۆی هەڵدەڵێ و دوای ئەوە دەچێتە سەر باسە سەرەکییەکەی، کە پێداهەڵگوتنە بە قارەمانی بەیتەکە و لە هەندێ شوێندا بەیتبێژ یان گێڕەرەوە یان قارەمانی بەیتەکە لە ناخی خۆیدا و لەگەڵ خۆی دەدوێ. لێکچوونی بەیت و قەسیدە، نەك لەم لایەنە ناوەڕۆکییەدا، بەڵکو لە لایەنێکی فۆرمی و پێکهاتەیی دا زەق دەبێتەوە، بەیتە درێژەکان لە سەرەتاوە هەتا کۆتایی چەندین بەشی جۆراوجۆر لە خۆ دەگرن، کە مەنتیقی فۆرمیی و ناوەڕۆکیی ئەم بەشە جۆراوجۆرانە تادەیەك پێکەوە جوداوازییان هەیە. بەیت لە هەندێك بەشیدا بە وەسفی ناسك و ئەویندارانە شێوازێکی لیریك و غینایی بەخۆیەوە دەگرێ، لەم بەشانەدا زۆرتر پیاهەڵدان و نزایەکی ئەویندارانە و پاڕانەوەیەکی دڵسووتاوانە لە قاڵبی مەنەلۆگدا بەدی دەکرێن.
لە باری ناوەڕۆکیشەوە لێکچوونێکی زۆر لە نێوان بەیت و قەسیدەی فارسیدا هەیە، دوکتۆر سیرووس شەمیسا لە کتێبی جۆرەکانی ئەدەبدا دەنووسێ: قەسیدە، فۆرم و قاڵبی واتا و ناوەڕۆکی پاڵەوانێتی و حەماسییە و باسی پاڵەوانێك دەکا کە دەچێتە سەفەری پڕ مەترسی و هات و نەهات و بە تەنیا لەشکرێکی گەورە قەڵتوبڕ دەکات، شەڕەکانی ئەو پاڵەوانە لایەنی نەتەوەیی یان ئایینیان هەیە و پەلامار دەباتە سەر کافران یان دوژمنانی وڵاتەکەی.
سەبات حەمید لە کتێبی ڕۆڵی ئافرەت لە بەیتە فۆلکلۆریەکاندا، دەڵێ: بەیت گێڕانەوەی سەربردە و هەندێك جاران کارەسات یان پاڵەوانێتی کەسێك پیشان دەدەن، بەیتی لاس و خەزاڵ هەم پاڵەوانێتی و هەم دڵداری و بەکارەساتیش کۆتایی دێت، لاس پاڵەوانێکی بێ وێنە و

عاشقی خەزاڵی سەرۆك عەشیرەتی مەلا نەبییان دەبێت و دواجاریش بەتیری دوژمنان تێدادەچێت. لە بەیتی سوارەشدا، سوارە دەچێتە سەفەری کاولە لەحسایە و نازدار حەیرانێکی پێی دەڵێ: یاخوا خەبەری مەرگی تەم بۆ بێ، بەڵام نەبیستمەوە تۆ سەری کەحێڵەکەی خۆتت لە بەر هەزار و پێنسەد سواران وەرگێڕاوە و بە تێکشکاوی و بەزیوی گەڕاویتەوە و منەت لە نێو ناسك و نازدارانـدا شەرمەزار کرد بێ.

بەم پێیە بەیت و قەسیدە لە هەر دوو بواری فۆرم و نێوەرۆکدا لەیەکچوویان پێکەوە هەیە، لەگەڵ ئەوەشدا جیاوازییەکانیشیان زۆر لەوە زیاترن کە لێرەدا بە کورتی ئاماژە بە چەند خاڵێکی جیاوازییەکانیان دەکەین.

جیاوازییەکانی نێوان بەیت و قەسیدە

دەکرێ بنەما و گرنگترین جیاوازیی نێوان بەیتە فۆلکلۆرییەکان و قەسیدە لە کێش و سەروایاندا دەسنیشان بکەین، قەسیدە لەسەرەتاوە هەتا کۆتایی لە سەر یەك کێشی دیاریکراو دەڕوات، زۆر جار وشە و ڕستەی عەرەبی تێکەڵاوە، کەچی بەیتە فۆلکلۆریەکان بەزمانێکی جوان و ڕەوان وتراوە و وشەگەلی ڕەسەن و شیرینی کوردیان بەکارهێناوە، میسرەعەکانی قەسیدە لەسەر کێشی عەرووزیە و لە دەستپێکەوە هەتا کۆتایی لەسەر یەك کێش دەڕۆن، بەڵام بەیت بەزۆری گۆڕانەوەی تێدایە و کێشی بەیتەکان کێشی خۆماڵییە، کێشی بڕگەییە و میسرەعەکانی کورت و درێژن. بۆ وێنە:

“ئەوە کیژ دەڵێ سوار ئەگەر دەچیە وان سەفەرێ
ئەوەت وەسیەت بێ لە سەر دەستی من
پێکەوە لە چەمی عوودە لە دەریای عومانێ
ئەسپەکەخۆت باژوە لە کەناری دەسواران
بریا سوار ئەمن خەبەری تەم بۆ هاتبا کوژرابایەی
ئەوە درابایە بەر وەودای شیر و خەنجەر و قەناران
نەوەك ئەتۆ هەڵاتبای و سەرە کەحێڵە خۆت وەرگێڕابا
لە بەر هەزار و پێنج سەد سواران چونکە ئەمنت خەجاڵەت دەکرد
لە کن شەدەشل و شلومل و چاوبەکل و ناسك و نازداران”

وەك دەبینیــن هەر دێڕەی بڕگەکـانی لە چـاو بڕگەی دێڕەکەی دیکە کورتتر یان درێژترە، ئەگەر قەسیدە پشت بە کێشی عەرووزی دەبەستێت، ئەوا بەیتە فۆلکلۆرییەکـان پشـت بە کێشـی خۆمـاڵی و لە ڕاسـتیدا مۆسیقای ناوەوە دەبەستن و لەوەیاندا لەگەڵ شیعری نوێدا لێك دەچن.

لە بارەی بەندەکان (میسرەعەکان)ی بەیت چەند دێڕی هاوسەروان و بە گشتی دوو جۆرن. جۆری یەکەم ئەو بەندانەن کە دێڕەکانیان کورتن و هەر دێڕەی لە دوو بڕگە تێنـاپەڕێنێ. جۆری دووهەم ئەو بەنـدانەن،

دێڕەكانیان درێژن و لـەوانەیە دێڕێك، هەتا بیست و دوو بڕگەش درێژ
بێتەوە.